

סימן כא

מלאכות 'ייעודיות' ומלאכות 'אמצעיות' (ב) – חיוב והיתר במלאכות אמצעיות

- פתיחה
- הזומר והקוצר – "זומר וצריך לעצים"
- החורש – חרישה בקרקע שאיננה יכולה להצמיח
- המזעמר – עימור ערמה מחוץ לסדר העבודה החקלאית
- זורה בורר ומרקד – הצורך לייחד אבות שונים לפעולה זהה
- בורר – היתר "בורר ואוכל"
- טוחן – חיתוך ירק דק דק
- סיכום

פתיחה

בשיעור הקודם הצגנו את הגדרת המלאכות הייעודיות והמלאכות האמצעיות ובחנו אותם סביב שאלת היחס שבין מעשה העבירה לקיום העבירה במלאכת אופה ובמלאכת זורע. חלוקה זאת יכולה לסייע לענות על פערים וסתירות מפורסמות שיש בין המלאכות, כפי שנרחיב בשיעור זה. בכל ששת הסוגיות

שנבחן נראה שלעיתים העושה את הפעולה חייב מדין המלאכה, ולעיתים הדבר מותר לכתחילה למרות שנעשתה פעולה זזה, המשותף בין כל הסוגיות הוא שכאשר הדבר מותר אין לראות את הפעולה כשלב בדרך לתוצר.

כפי שכבר הוצג לעיל משנת אבות המלאכות בנויה מסדר מסויים ונחזור עליה לצורך הבנת החלוקה שבין מלאכות ייעודיות למלאכות אמצעיות:

אבות מלאכות ארבעים חסר אחת. (א) הזורע. (ב) והחורש. (ג) והקוצר. (ד) והמעמר. (ה) הדש. (ו) והזורח. (ז) הבורר. (ח) הטוחן. (ט) והמרקד. (י) והלש. (יא) והאופה. (יב) הגוזז את הצמר. (יג) המלבנו. (יד) והמנפצו. (טו) והצובעו. (טז) והטווה. (יז) והמסך. (יח) והעושה שני בתי נירין. (יט) והאורג שני חוטין. (כ) והפוצע שני חוטין. (כא) הקושר. (כב) והמתיר. (כג) והתופר שתי תפירות. (כד) הקורע על מנת לתפר שתי תפירות. (כה) הצד צבי. (כו) השוחטו. (כז) והמפשיטו. (כח) המולחו. (כט) והמעבד את עורו. (ל) והמוחקו. (לא) והמחתכו. (לב) הכותב שתי אותיות. (לג) והמוחק על מנת לכתב שתי אותיות. (לד) הבונה. (לה) והסותר. (לו) המכבה. (לז) והמבעיר. (לח) המכה בפטיש. (לט) המוציא מרשות לרשות. הרי אלו אבות מלאכות ארבעים חסר אחת.

משנה, שבת ז, ב

החלק הראשון כולל אחת-עשרה מלאכות, ממלאכת הזורע ועד האופה והן נקראות מלאכות "סידורא דפת", כל המלאכות עד מלאכת האופה הם למעשה מלאכות אמצעיות, ומלאכת אופה היא המלאכה הייעודית.¹ החלק השני כולל

1. מהגמרא בברכות נראה שמלאכות "סידורא דפת" ו"סידורא דבגד" לא מופיעות רק בהקשר של שבת, אלא בכלל כתיאור למלאכות אותן עושה האדם על מנת לפתח את עולמו (בבלי, ברכות נח ע"א): "בן זומא ראה אוכלוסא על גב מעלה בהר הבית, אמר: ברוך חכם הרזים, וברוך שברא כל אלו לשמשני. הוא היה אומר: כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול: חרש, זורע, וקצר, ועמר, ודש, וזרה, וברר, וטחן, והרקיד, ולש, ואפה, ואחר כך אכל, ואני משכים ומוצא כל אלו מתוקנין לפני. וכמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא בגד ללבוש: גזו ולבן ונפץ וטוה וארג, ואחר כך מצא בגד ללבוש, ואני משכים ומוצא כל אלה מתוקנים לפני".

שלוש-עשרה מלאכות, ממלאכת הגוזז ועד הקורע על מנת לתפור, ומקובל לכנות אותן מלאכות "סידורא דבגד" גם כאן רק התפירה היא נוגעת ביעוד הסופי.² החלק השלישי כולל שבע מלאכות, ממלאכת הצד ועד המחתך שעוסקות בהכנת העור וכולן עד המלאכה האחרונה הינם מלאכות אמצעיות. החלק הרביעי כולל שש מלאכות, המורכבות מזוגות שהאחת הפוכה לשניה: הכותב שתי אותיות והמוחק על מנת לכתוב,³ הבונה והסותר, המכבה והמבעיר. כל אחת מצמד המלאכות הללו בנויה ממלאכה אמצעית ומלאכה ייעודית, כפי שניתן ללמוד מפרטי הדינים, אולם גם כאן הפעולה נעשית באופן מיידי אך עם זאת כפי שנציג במלאכת בונה ובמלאכת מבעיר ניתן למצוא משמעות להיותה מלאכה ייעודית. החלק החמישי שתי המלאכות האחרונות הן שתי מלאכות פרטיות: "המכה בפטיש המוציא מרשות לרשות". שהן שתי מלאכות ייעודיות.

בשיעור זה נבחן כמה משמעויות למלאכות אמצעיות בתהליך "סידורא דפת" ונאפיין מספר השלכות לחלוקה שבין המלאכה הייעודית: מלאכת האופה לעומת שאר המלאכות שברצף.

הזומר והקוצר – זומר וצריך לעצים

יש מספר מקרים בהם אנו מוצאים חיובים של שתי מלאכות בפעולה אחת. אחת הפעולות הללו היא הזומר את הגפן לצורך תיקונה לצמיחה אך גם לצורך השימוש בעצים:

אמר רב כהנא: זומר וצריך לעצים – חייב שתים, אחת משום קוצר ואחת משום נוטע...

בבלי, שבת עג ע"ב

2. אולם במקרה זה (בשונה ממלאכת האופה) הפעולה נעשית מיד ולכן אין משמעות לדיון האם ניתן להחזיר את הגלגל לאחור אולם כן ניתן לקבוע שכל המלאכות שלפני התפירה הינן מלאכות אמצעיות.
3. על מלאכות כותב ומוחק ניתן להתבונן גם כסיום השלב הקודם, שהרי כל מגמת הכנת העור היא לשם כתיבה עליו.

נחלקו הראשונים מדוע על מנת להתחייב התנאי הוא שיהיה "צריך לעצים" – לכאורה שאלת ה'צריכות' תלויה כולה במחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון האם "מלאכה שאינה צריכה לגופה" חייב או פטור, או שמא יש כאן גדר מסוכם המחייב צריכות.

הרי"ד בפסקיו (שבת עג ע"ב, ד"ה הזורע והחורש) סובר, שדברי רב כהנא נאמרו רק אליבא דרבי שמעון, הפוטר במלאכה שאינה צריכה לגופה. אולם מנגד בתוספות על אתר נראה שסברו שהדברים אמורים גם אליבא דרבי יהודה, המחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה:

נראה דאפילו לר' יהודה דמחייב מלאכה שאינה צריכה לגופה בעינן צריך לעצים דלא מיקרי בעצים קוצר אלא בענין זה מידי דהוה אקורע על מנת לתפור ומוחק על מנת לכתוב וכדאמר רבי יוחנן לקמן בפ' חבית (קמה ע"א) אחד כבשים ואחד שלקות שסחטן לגופן מותר למימיהן חייב חטאת ואמאי שרי לגופן ליהוי במלאכה שאינה צריכה לגופה אלא טעמא לפי שאין דרך דישה בכך.

תוספות, שבת עג ע"ב, ד"ה וצריך לעצים

כלומר, הצורך בעצים איננו נובע מדין "מלאכה שאינה צריכה לגופה" אלא הוא חלק מההגדרה העצמית של המלאכה: לשיטתו הזומר ואינו צריך לעצים לא עשה את המלאכה כלל, בדומה לקורע שלא על מנת לתפור.

באופן דומה מובא בחידושים המיוחסים לר"ן:

זומר וצריך לעצים וכו' חייב משום קוצר. דכל היכא שהוא צריך לעצי' הוי דומיא דקצירה, דהא קצירה צריך הוא למה שקוצר.

מיוחס לר"ן, עג ע"ב

כלומר הצורך הוא חלק מאפיון מלאכת הקצירה.

גם כאן, ניתן לראות את העקרון שהעלינו במהות המלאכות: מלאכת הקצירה הרגילה היא שלב אמצעי לקראת שאר מלאכות "סידורא דפת", לאור דרכנה מובן מדוע התכלית מהווה חלק אינטגרלי מהגדרת המלאכה כ'שלב', ולא נזקקים כלל לדין 'מלאכת מחשבת' כשיטת הרי"ד.

חידוש זה, לפיו שאלת "הצורך" תלויה בשאלה האם מדובר במלאכה אמצעית או מלאכה ייעודית יש בו בכדי להסביר סוגיה קשה בירושלמי:

הבעיר ובישל אית תניי תניי חייב שתים אית תניי תניי חייב אחת מאן דמר חייב שתי' אחת משום מבעיר ואחת משום מבשל ומאן דמר אחת היידא היא רבי יודה אומר משום מבעיר רבי יוסי אומר משום מבשל.

ירושלמי, שבת פ"ב ה"ה

המחלוקת היא על אדם שהבעיר וכישל כאחת – האם חייב אחת או שתים? ולכאורה יש להשוות את הדין לדיון על זומר וצריך לעצים. בעל מרכבת המשנה (שבת יב, א) ביאר את הירושלמי כך:

היוצא מזה דמ"ד חייב אחת ס"ל דלא דמי כלל לזימר וצריך לעצים דנמשך לו ב' תועלויות נטיעה וקצירה ודוקא בצריך לעצים... משא"כ בנדון דידן שלא נמשך לו תועלת מהבערה זולת תועלת הבישול... משא"כ המבעיר להתחמם ולהאיר חייב משום מבעיר דחשיב תיקון בגוף המלאכה שהוא עושה מן העצים גחלים ומן הנר שלהבת...

מרכבת המשנה, (חעלמא) הלכות שבת פרק יב

לדבריו מחלוקת התנאים בירושלמי אכן תלויה בדמיון בין הבעיר וכישל כאחת לבין "זומר וצריך לעצים": מי שמחייב שתיים, מדמה את המבעיר והמבשל לזומר וצריך לעצים – שהרי יש כאן שתי מלאכות שנעשות בפעולה אחת, וחייב עליהן שתיים. אך התנא שמחייב רק אחת, סובר שיש לחלק, הזומר וצריך לעצים אכן מרוויח שני רווחים שונים: צמיחת העץ, והנאה מהעצים שהוא זקוק להם, לעומת זאת, המבעיר ומבשל זקוק רק לתועלת אחת – הבישול עצמו.

אמנם, לענ"ד הסבר זה קשה ביותר: וכי היאך לא יתחייב המבעיר? ומה בכך שגם בישל? ⁴ אלא, שלפי היסוד שביארנו ניתן להסביר את שתי השיטות: השיטה המחייבת שתיים, אחת על מבעיר ואחת על מבשל, רואה כל מלאכה כעומדת בפני עצמה. כל מלאכה היא תכליתית, ועל כן העובדה שהבעיר ובישל כאחת אין בה בכדי לפוטרו. אך הדעה המחייבת אחת בלבד, סוברת שבמקרה זה המבעיר הינו 'אמצעי' לבישול, וכיון שבאותה מלאכה עצמה הבעיר ובישל, בטלה המלאכה האמצעית (מבעיר) בפני המלאכה הייעודית (המבשל).⁵

החורש – חרישה בקרקע שאיננה יכולה להצמיח

החרישה היא יצירת חריץ בקרקע המתאים לזריעה, כדי להבין לעומק את הגדרת המלאכה יש להתבונן בחילוק בין הבית לחוץ:

תנא: החורש והחופר והחורץ כולן מלאכה אחת הן. אמר רב ששת: היתה לו גבשושית ונטלה בבית – חייב משום בונה, בשדה – חייב משום חורש. אמר רבא: היתה לו גומא וטממה בבית – חייב משום בונה, בשדה – משום חורש.

בבלי, שבת עג ע"ב

4. מתוך קושיה זו, ביארו האחרונים שהירושלמי עוסק באדם שהבערתו היא היא בישולו, כגון מבעיר מתכת באש עד שנתרככה. אולם הסבר זה קשה בפשט הירושלמי ואנו נקטנו כאן בדרך שונה. וראו צפנת פענח, שבת ט, ד ובפרשני הירושלמי בסוגיין "פני מאיר" ו"ספר ניר".
5. אמנם עדיין צ"ע, שכן בהמשך הירושלמי נחלקו התנאים על איזה אחת חייב במקרה זה: "רבי יודה אומר משום מבעיר רבי יוסי אומר משום מבשל". לכאורה קשה על רבי יהודה, המחייב על ה"אמצעי" ולא על ה"תכלית"? אולם ניתן להסביר זאת לאור המחלוקת היסודית בנוגע למלאכה שאינה צריכה לגופה, שהרי לדעת ר' יהודה "מלאכה שאינה צריכה לגופה – פטור" לכן לשיטתו זומר וצריך לעצים הוא חריג שהרי בכל מלאכה בדרך כלל חייב אחד לפי המעשה, וגם כאן הפעולה היא ההבערה והוא צריך את האש ולכן זה לשיטתו עיקר המלאכה, לעומת זאת ר' יוסי כאן אכן רואה את המלאכות כרצף, שהמוקד הוא אכן התכלית ולכן הוא מחייב משום מבשל.

בדברי הגמרא עולה שמלאכת חורש שייכת רק בשדה, ולכן מי שעשה פעולה הנחשבת חרישה בבית פטור מדין חורש (אך חייב משום בונה). בנוסף לכך, האור זרוע מדייק בגמרא בפסחים, שלא בכל קרקע חייבים משום זרוע, אלא רק בקרקע הראויה לזריעה:

ולא מחייב משום חורש אלא בקרקע הראויה לזריעה כדמוכח פרק אילו עוברין דפריך אההיא דתנן יש חורש תלם אחד וחייב עליו משום שמונה לאווין כו' עד ואי אמרת הואיל אחרישה לא ליחייב וכו' עד בצונמא ופריך וצונמא בת זריעה הוא אלמא דכל היכא דקרקע לאו בת זריעה הוא לא מיחייב משום חורש

אור זרוע, ב, הלכות שבת סימן נה

כלומר, לא כל חפירה בקרקע היא חרישה, אלא רק בקרקע הראויה לזריעה.⁶ מקור נוסף ממנו ניתן לראות שהחרישה תלויה כולה בהכנה לזריעה הוא ששיעור החרישה נקבע על פי התכלית:

החורש כל שהוא... חייב... למאי חזי? חזי לביזרא דקרא (רש"י: לזרוע בתוכה נימא של דלעת), דכוותה גבי משכן שכן ראוי לקלח אחד של סמנין.

בבלי, שבת קג ע"א

גם כאן אנו רואים שמלאכת חורש אינה עומדת לעצמה, ולא דנים כאן בסוגיית מלאכה שאינה צריכה לגופה אלא בהגדרת המלאכה לפי מידת התאמתה לתכלית.

למעשה, ניתן לראות כאן שוב את שני הכללים שהצגנו בשיעור הקודם: מחד המלאכה איננה בטלה במידה ולא נזרע הזרע ולכן החיוב הינו מידי משעה שנעשתה הפעולה. מאידך, אין חיוב כלל על חורש אם לא נעשתה הפעולה באופן התואם את היעוד הסופי (כגון בבית או בקרקע שאיננה ראויה לזריעה).

6. אמנם נראה שהרמב"ם (שבת ז, ב) חלק על האור זרוע ולא קיבל הגדרה זו ואכמ"ל.

המעמר – עימור ערמה מחרין לפרר העבודה החקלאית

גם במלאכת מעמר ניתן לראות שיש משמעות רבה להיותה שלב בדרך, וכאשר היא נעשית באופן שאיננו מהווה שלב אין חיוב כלל. כך עולה בדברי המשנה בכיצה:

מביאין עצים מן השדה מן המכונס, ומן הקרפף אפילו מן המפוזר. איזהו קרפף – כל שסמוך לעיר, דברי רבי יהודה, רבי יוסי אומר: כל שנכנסין לו בפותחת, ואפילו בתוך תחום שבת.

משנה, ביצה ד, ב

מן המשנה עולה שמותר לאסוף עצים ולערום אותם ממאגר עצים, וזאת בשונה מעשיית ערימת עצים בשדה. ומקשים התוספות על אתר:

מן הקרפף ואפילו מן המפוזר – תימה הא הוי מעמר דהוא אב מלאכה! וי"ל דלא שייך עמור אלא במקום שגדילים שם כדמוכח בפרק כלל גדול.

תוספות ביצה, לא ע"א, ד"ה מן הקרפף

התוספות מגדירים כאן חילוק עקרוני שאין מעמר במביא עצים מן הקרפף מפני שלא שייך עימור אלא במקום הגידול בשדה, עקרון זה עולה בדבריהם של ראשונים נוספים, וכן כותב הסמ"ג (לא תעשה, סה) וכן מצינו בר"ן על הרי"ף (יט ע"א, ד"ה ומ"מ) וכן כתב בשטמ"ק על אתר (לא ע"א, ד"ה מתני'), וכן מביא הכסף משנה בהלכות שבת (פ"ח ה"ו) בשם הרמ"ך.

אמנם, חידוש זה קשה מכמה סיבות: א. מה הסברה לחלק בין מקום גידולו למקום שאיננו גידולו, הרי סוף כל סוף עימר את הפירות לערמה. ב. מדוע שלא יתחייב כתולדה של מעמר? ג. מדוע במלאכות אחרות לא מצאנו צמצום כל כך מוחלט?

בנוסף לדין הייחודי שמגביל את מלאכת מעמר למקום גידולו התקשו ראשונים מדוע לא כל אסיפת פירות מפוזרין תיחשב כמעמר. תוס' רי"ד מבאר:

והמעמר. פי' המקבץ השבלים מאחרי הקוצר ועושה אותן עומר... ואי קשיא, אם כן נתפורו לו פירות בחצרו או בשדה וליקטן יתחייב משום מעמר. תשובה, אין מעמר אלא בשעת תלישתו מן הקרקע שזה הוא תחילת ליקוטו, אבל פירות שנלקטו כבר ועכשיו נתפורו, אין זה מעמר.

תוספות רי"ד, שבת עג ע"א ד"ה והמעמר

עימור מוגדר רק בשלב הראשוני של תלישת הפירות מן השדה, לכן אסיפת פירות בשלב השני אינה בגדר עימור. האגלי טל במלאכת מעמר (אות ב', ס"ק ג') מבאר את דברי התוס' רי"ד, שכפי שבטוחן ישנו דין "אין טוחן אחר טוחן" כך במעמר אין עימור אחרי עימור. אולם סברתו קשה מאוד, שהרי יסוד הסברה ש"אין טוחן אחר טוחן" הוא מפני שאין משמעות לטחינה השנייה. בניגוד לכך, במצב שהתפורו הפירות בחצירו הרי עתה הם מפוזרים והמצב חזר לקדמותו, ומדוע שלא יתחייב.⁷ כמו כן קשה, שהרי לא מצינו בשום מלאכה שלא יתחייב אם יבצע אותה פעם נוספת במקרה שהיצירה התבטלה. לדוגמה: ברור שבמלאכות זורה, בורר ומרקד יתחייב פעם נוספת אם הפסולת תחזור לתערובת!

לענ"ד ניתן להסביר את הדברים באופן פשוט יותר לאור החלוקה העקרונית שראינו: מלאכת מעמר בהיותה מלאכה אמצעית אין בה יצירה מצד עצמה כלל, וכל כוחה נובע מהיותה שלב בתהליך של "סידורא דפת". ולכן מעמר שלא במקום גידולו או שלא בשעת ליקוטו אינו מלאכה כלל שהרי אין כאן שלב בתהליך יצירת הפת, ולכן אין כאן אפילו תולדה או איסור מדרבנן. לעומת זאת אם היה מדובר במלאכה ייעודית או במלאכה בעלת משמעות בפני עצמה יתכן וגם עימור ערמה בהקשרים נוספים היה נאסר.⁸

7. ראו עוד בספר מי טל (ה) שהקשה על האגלי טל קושיה זו.

8. ראו עוד בספר שביתת שבת (מלאכת מעמר, ד) ובספר מי טל (מלאכת מעמר, ד) שיישבו קושי זאת בדרכים אחרות.

זורה בורר ומרקד – הצורך לייחד אבות שונים לפעולה זחה

בגמרא בשבת מצינו דיון מדוע נמנו זורה, בורר ומרקד כשלושה אבות מלאכות:

הזורה הבורר והטוחן והמרקד. היינו זורה היינו בורר היינו מרקד! – אביי
ורבא דאמרי תרוייהו: כל מילתא דהויא במשכן, אף על גב דאיכא דדמיא
לה – חשיב לה.

בבלי, שבת עג ע"ב

בגמרא זאת נראה לכאורה שאכן שלושת המלאכות זהות במהותן, והחלוקה
איננה נובעת מסיבה מהותית כלל אלא משום ההקשר של הקמת המשכן. אולם
בחידושים המיוחסים לר"ן, הקשה על גמרא זו מדוע במלאכות רבות מקבילות
לא מצאנו שכללו מלאכות דומות באבות שונים? לדוגמה מלאכת זורע נמנה
רק אב מלאכה אחד, הזורע, ואילו זומר, נוטע, מבריק ומרכיב לא נחשבו אבות
מלאכה? הוא מביא את תשובת הרא"ה בעניין:

...וכתב הרא"ה ז"ל דלא דמי לזורה ובורר ומרקד שנמנין בשלשה, דהתם
שלשתן צריכין בדבר אחד, אבל כאן היכא דאית' להאי ליתא להאי וכולן
ענין נטיעה וזריעה הן...

חידושים המיוחסים לר"ן, עג ע"ב, ד"ה תנא הזורע

כלומר, הגוונים השונים של מלאכת זורע, מתקיימים בגופים שונים ומהווים
שיטות צימוח נפרדות הנעשות במקרים שונים. לעומת זאת, המלאכות זורה,
בורר ומרקד הן מעשים באותו הגוף, ומהוות שלושה שלבים בתהליך נקיון
החטים: הזרייה ברחת לרוח מתמודדת עם התוצר של הדישה, הברירה
מתמודדת עם הצורות המצויים בגרעינים כהכנה לטחינה, וההרקדה משלימה
את הטחינה ומכינה את הקמח ללישה. הצורך בכל שלב בתהליך, הוא הגורם
ששלוש המלאכות נמנות כשלושה אבות מלאכות עם שלושה חיובים.

נראה שחילוק זה מעמידנו על הבדל מהותי בין המלאכות: מלאכה הראויה להימנות בל"ט אבות מלאכה היא כזו המהווה שלב חיוני בדרך ליצירת התוצר. מלאכת זורע היא כזו, ועל כן נמנתה, אך מלאכות מרכיב, נוטע, זומר ומבריק נמצאות באותו שלב עצמו ואין מקום למנותן בנפרד. לעומת זאת, זורה, בורר ומרקד הן אכן פעולות דומות, אלא שכל אחת מהן היא שלב חיוני בעיבוד החיטה לקראת היותה עיסה, ועל כן נמנו שלושתן.

אנו רואים כאן שוב שמלאכה אמצעית איננה תלויה במטרה התכליתית שלה או בהגעה ליעוד הסופי אלא כל הגדרתה היא כשלב. ממילא מובן מדוע פעולה בעלת תכלית קרובה מאוד יכולה להימנות בנפרד בגלל היותה שלב נפרד.

בורר – היתר "בורר ואוכל"

במלאכת בורר מצינו מצבים שונים האסורים והמותרים, אולם היחס בין המקרים לא בורר שהרי בשניהם מגיעים לתוצאה המפרידה בין הפסולת והאוכל. לאור ההבנה השיטתית שהצגנו ננסה לבאר את יסודות מחלוקת האמוראים. הגמרא פותחת בכרייתא סתומה:

תנו רבנן: היו לפניו מיני אוכלין – בורר ואוכל, בורר ומניח. ולא יברור, ואם בירר – חייב חטאת.

בבלי, שבת עד ע"א

הברייתא מציגה למעשה שמותר לברור ולאכול, וממשיכה במשפט ממנו נראה שיש מצבים שאסור לברור ויש מצבים שחייב חטאת. אולם הברייתא סתומה ולא מבארת מה ההבדל בין המצבים? בגמרא מובאים חמש דעות בביאור ברייתא זו:

אמר עולא: הכי קאמר: בורר ואוכל – לבו ביום, ובורר ומניח – לבו ביום; ולמחר לא יברור, ואם בירר – חייב חטאת. מתקיף לה רב חסדא: וכי מותר לאפות לבו ביום? וכי מותר לבשל לבו ביום? אלא אמר רב חסדא: בורר

ואוכל - פחות מכשיעור, בורר ומניח - פחות מכשיעור. וכשיעור - לא יברור, ואם בירר - חייב חטאת. מתקיף לה רב יוסף: וכי מותר לאפות פחות מכשיעור? אלא אמר רב יוסף: בורר ואוכל - ביד בורר ומניח - ביד. בקנון ובתמחוי - לא יברור, ואם בירר - פטור אבל אסור, ובנפה ובכברה - לא יברור, ואם בירר - חייב חטאת. מתקיף לה רב המנונא: מידי קנון ותמחוי קתני? אלא אמר רב המנונא: בורר ואוכל - אוכל מתוך הפסולת, בורר ומניח - אוכל מתוך הפסולת, פסולת מתוך אוכל - לא יברור, ואם בירר - חייב חטאת. מתקיף לה אביי: מידי אוכל מתוך פסולת קתני? אלא אמר אביי: בורר ואוכל - לאלתר, ובורר ומניח - לאלתר, ולבו ביום - לא יברור, ואם בירר - נעשה כבורר לאוצר, וחייב חטאת. אמרוהו רבנן קמיה דרבא, אמר להו: שפיר אמר נחמני.

בבלי, שבת שם

כפי שניתן לראות כל האמוראים חיפשו דרך להבדיל בין צורות ברירה שונות. הדעות השונות מובאת בדרך של סתירה ותירוץ אולם נראה שהן מייצגות הבנות שונות במהות הברירה כשלב בתוך סידורא דפת:

עולא ביאר שההבדל הוא בזמן, אם הברירה מיעודת לאותו היום מותר ואם למחר אסור, רב חסדא הקשה על עולא מתוך השוואה למלאכת אפיה בה לא מצאנו חלוקה שכזאת. אולם דווקא קושייתו יכולה לעזור לנו לפענח את שיטת עולא: כפי שכבר הגדרנו מלאכת אפייה היא מלאכה ייעודית התלויה כולה בתוצאה, בניגוד לזה מלאכת בורר הינה מלאכה אמצעית המהווה שלב בלבד בתהליך הכנת חומר הגלם לאפייה. ולכן לדעת עולא הבורר ואוכל בו ביום איננו עושה שלב ביצירה גדולה אלא רק מכין את הדבר לאכילה, ואילו הבורר למחר הוא מסיים שלב באופן זהה לבורר בסידורא דפת.

רב חסדא ביאר שההיתר הוא לברור כמות קטנה, ואילו רב יוסף הקשה שהרי גם חצי שיעור אסור מהתורה. גם כאן דווקא קושייתו יכולה לעזור לנו לפענח את שיטת רב חסדא: אכן מן המפורסמות הוא שחצי שיעור לפי רבי יוחנן אסור מן התורה, כפי שמובא בבבלי יומא (עד ע"א), אולם כל היסוד לאיסור חצי שיעור

הוא מפני שבאופן מהותי כל שיעור מורכב מצירוף כמה חלקי שיעור. סברה זו תקפה כאשר בחצי שיעור זה נעשה איסור או מלאכה, ברם כפי שכבר דייקנו מלאכת בורר אינה מלאכה מצד עצמה אלא מכח היותה שלב לקראת היעד, וחצי שיעור אינו יכול להוות שלב. אלא שלכאורה תמוה מדוע אם כך רב חסדא לא אימץ את הסבר עולא, שהרי יסוד הביאור בשורשו הוא זהה? ! נלענ"ד שרב חסדא סובר שבממד הזמן – "לבו ביום" לעומת "למחר" – אין די בכדי להפקיע ממלאכת הברירה את ערכה כשלב מובחן ומחייב. לשיטתו רק להיבט הכמותי יש יכולת להפוך את הברירה לשלב שאיננו מוגמר, ולכן הבורר פחות מכשיעור ייפטר.

רב יוסף חילק בגוף הברירה בין צורות שונות של ברירה: ביד או בכלי. לדעתו דווקא ברירה ביד מותרת, היד מהווה שינוי בכך שכבר לא מדובר במלאכה חקלאית אלא באכילה, ולכן היא לא דומה כלל לבורר שבסידורא דפת המהווה שלב בהכנת הפת.⁹

בניגוד לקושיות רב חסדא ורב יוסף שהיו קושיות מהותיות, רב המנונא מקשה קושיה מנקודת מוצא של פשט הברייתא בלבד והוא מציע שההיתר נובע מהבדלה בצורת הברירה בין ברירת האוכל מהפוסלת לבין ברירת הפסולת מן האוכל. גם כאן נראה שיש להסביר שברירת אוכל מתוך הפסולת עניינה הוא השימוש המיידית באוכל, ואילו ברירת הפסולת מהווה הכנה של האוכל לשלב הבא. גם כאן כיוון שהברירה איננה יצירה עצמותית אין לחייב על כך. לעומת זאת, ברירת פסולת מתוך אוכל נותנת לברירה חותם של שלב לקראת ניקיון התערובת כולה ולכן היא מהווה שלב מלא וחייבים עליה.

9. קצת קשה להבין מדוע ברירה ביד אינה כדרך הבוררים, שהרי כאשר רש"י מבאר את ההבדל בין זורה לבורר ומרקד הוא עומד על כך שברירה היא דווקא ביד: "הזורה - ברחת לרוח. הבורר - פסולת בידיו. המרקד - בנפה...?" לענ"ד נראה, שיש להבחין בין מלאכת בורר כחלק ממערכת "סידורא דפת", לבין הבורר כמלאכה כללית של הפרדת אוכל מפסולת. בסידורא דפת, ביאר רש"י שהמלאכה נעשית ביד מפני שלאחריה יש זורה ויש מרקד. לעומת זאת, "מלאכת בורר" המסוכמת בסימן ש"ט בשו"ע, המבוססת על פרשנות ברייתא זאת, אינה קשורה בהכרח בתהליך החקלאי ובה אין הפרדה בין זורה בורר ומרקד.

אביי חוזר ומקשה קושיה מנקודת מוצא של פשט הברייתא ומיישב באופן דומה לדברי עולא שברירה המותרת היא ברירה לצורך אכילה מיידית. אין כאן מקום לפרט את כל דיני בורר ובשיטות הראשונים השונות בביאור הסוגיה. אולם בהתבוננות פשוטה בדברי אביי, הדברים מבוארים על פי היסוד הנ"ל: בורר לאלתר אינו מלאכה מפני שבמלאכת ברירה אין שינוי בגוף החפץ והמלאכה אינה מלאכה בעצמותה אלא מכח היותה שלב בתהליך. בורר להמשך היום דומה לבורר לאוצר ובכך הוא למעשה נותן לברירה מעמד של שלב בעל ערך עצמי, ולכן הוא נאסר אפילו אם הברירה היא לצורך המשך השבת.

טוחן – חיתוך ירק דק דק

בגמרא בשבת בפרק שביעי מובאים שתי מימרות רצופות המלמדות על איסור לחתוך דברים לחתיכות קטנות:

והטוחן. אמר רב פפא: האי מאן דפרים סילקא – חייב משום טוחן. אמר רב מנשה: האי מאן דסלית סילתי – חייב משום טוחן.

בבלי, שבת עד ע"ב

רב פפא רואה בחיתוך סילקא מעשה של טחינה, ורב מנשה אומר את אותו עיקרון לגבי חיתוך עצים דקים, מדבריהם עולה לכאורה שכל חיתוך יהיה אסור. מנגד, מצנו מקורות שונים מהם עולה שמותר לחתוך ירוקות ושאר מאכלים בשבת. לדוגמה, הגמרא דנה בריסוק תבואה וירקות לפני בהמות (בבלי, שבת קנה ע"א-קנו ע"ב) ומתוך הסוגיה רואים שהדיון הוא רק במידת הטירחה האסורה בהכנת מאכל בהמה, אך לא מצד איסור טוחן. וכן ניתן לראות שקניבת הירק, שהיא למעשה חיתוך עלים מירק חתוך, נאסרה רק ביום הכיפורים מצד טירחה או הכנה אך לא בשבת מצד איסור טוחן.¹⁰ לאור סתירה זאת נחלקן הראשונים בביאור האיסור של "פרים סילקא" לעומת קניבת הירק.

10. בבלי, שבת קיד ע"ב-קטו ע"א, וראו רש"י שם קיד ע"ב ד"ה ד"ה קניבה.

בעלי התוספות צמצמו את את האיסור של רב פפא :

האי מאן דפריס סילקא – דוקא בסילקא שייך טחינה אבל שאר אוכלין שרי.

תוספות, שבת עד ע"ב, ד"ה האי מאן

לדבריהם האיסור קיים רק בסילקא ולא לשאר אוכלין. ובדיון על סוגיית "קניבת הירק" הם מפרטים :

...ולא דמי להא דאמר בפרק כלל גדול האי מאן דפריס סילקא חייב משום טוחן דהתם מיירי כשעושה חתיכות דקות מאד והכא מיירי כשעושה חתיכות גדולות.

תוספות, שבת קיד ע"ב, ד"ה אלא

מכאן שהייחוד בסילקא לשיטתם הוא שמדובר בחתיכות דקות מאוד. הדגש על חיתוך דק מובא כבר ברש"י על הגמרא בדף עד ע"ב, אלא שכאמור התוספת מדגישים יותר מכך שסילקא הוא מקרה מיוחד ואין ללמוד ממנו לשאר אוכלים. לעומת בעלי התוספות הרמב"ם הביא את הדין של "פריס סילקא" כעקרון כללי בפרטי מלאכת טוחן :

הטוחן כגרוגרת חייב, וכל השוחק תבלין וסמנין במכתשת הרי זה טוחן וחייב, המחתיך ירק תלוש הרי זה תולדת טוחן, וכן הנוסר עצים ליהנות בנסורת שלהן, או השף לשון של מתכת חייב משישוף כל שהוא, אבל המחתיך עצים אינו חייב עד שידקדק מהן כדי לבשל כגרוגרת מביצה.

רמב"ם, שבת ה, טו

הרמב"ם יצא מהמקרה הספציפי וכתב כעקרון כללי: "המחתיך ירק תלוש הרי זה תולדת טוחן". מכאן נראה לכאורה שכל חיתוך של ירק אסור, אולם, בהמשך פוסק הרמב"ם באופן קצת שונה :

המחתיך את הירק דק דק **כדי לבשלו** הרי זה תולדת טוחן וחייב, לפיכך אין מרסקין לא את השחת ולא את החרובין לפני בהמה בין דקה בין גסה

מפני ש**נראה כטוחן**, אבל מחתכין את הדלועין לפני הבהמה ואת הנבלה לפני הכלבים שאין טחינה בפירות, ומתירין אלומות של עמיר לפני בהמה ומפספס בידו אלומות קטנות אבל לא אלומות גדולות מפני הטורח שבהן.

רמב"ם, שבת כא, יח

בהלכה זאת ברמב"ם ישנן מספר נקודות מצמצמות: ראשית הרמב"ם מצמצם, שמחתך את הירק חייב רק אם חותך "דק דק" (באופן דומה לפרשנות רש"י ולהבחנת התוספות). בנוסף לכך הרמב"ם מחייב רק אם מחתך "כדי לבשלו" ולא בכל חיתוך. ודבר שלישי הוא מסייג שאין טחינה בפירות (בשונה ככל הנראה מתבואה וירקות).

יוצא למעשה בדברי הרמב"ם שהדין של רב פפא הוא דין כללי בכל חיתוך ירקות ותבואה, אולם הוא מצמצם בכך שגם המחתך את הירק דק דק שלא על מנת לבשל, אלא על מנת לאכול (כגון סלט) אינו חייב מדין טוחן, בנוסף גם אם חותך ירק על מנת לבשלו בעתיד אך לא חותך אותו דק דק פטור.

הרשב"א בתשובה דן בכל מקורות הסוגיה ומוסיף לגררי טוחן עקרונות חדשים הנלמדים ממלאכת בורר:

שאלת: אם מותר לפרר פתותי לחם, לתת לפני התרנגולין בשבת? אם איכא למיחש משו' טחינה, או לא?...?

תשובה: מסתברא: דהא דפריס סילקא, דוקא במחתך דק דק, כדי לאוכלו למחר, או אפי' לבו ביום, ולאחר שעה. לפי שדרכו של סילקא לחתכו דק דק בשערב [צ"ל: בערב] בשולו. וכל שדרכו בכך, ומניחו לאחר שעה חייב. אבל לאוכלו מיד, מותר. **שלא אסרו על אדם לאכול [צ"ל: לאכול] מאכלו חתיכו גדולות או קטנות.** דכענין שאמרו (שבת ע"ד ע"א) לענין בורר: היו לפניו שני מיני אוכלין, בורר ואוכל. בורר ומניח לא יברור. ואם בורר, חייב חטאת. ופירשה אביי דה"ק: בורר ואוכ' לאלתר. בורר ומניח לאלתר ולבו ביום, לא יברור. ואם בירר, נעשה כבורר לאוצר, וחייב חטאת. דאלמא: כל שאוכל לאלתר, כדרך שדרכן של בני אדם

לאכול, אע"פ שיש באותו צד בעצמו חיוב חטאת, בשמניח לאחר זמן, ואפי' לכו ביום, וה"נ דכוותה היא...

שו"ת הרשב"א ד, עה¹¹

כלומר, כל הדיונים על המלאכות הן דיונים רק כשהמלאכה היא שלב בתהליך היצור, אולם חכמים לא אסרו על האדם לעשות זאת כשזה דרך אכילה ולכן גם לעניין טוחן לא נאסר על האדם לחתוך חתיכות קטנות כל עוד מדובר בדרך אכילה. כשלמעשה הרשב"א מדמה את דין טוחן לדין בורר ולכן כל אכילה לאלתר מפקיעה מדין מלאכה.

לכן, לשיטתו המחתיך דק דק ומניח לזמן ארוך, עובר על איסור כיוון שאין זה אכילה כי אם מלאכה המכשירה את הדבר להמשך ייצורו, ואילו חיתוך דק דק לצורך אכילה מיידית מותר.

לכאורה הן לשיטת הרמב"ם והן לשיטת הרשב"א יוצא שהאדם יכול לעשות את אותה הפעולה ופעם יהיה מותר ופעם אחרת יתחייב חטאת. כאשר למעשה מה שקובע הוא התכלית: לרמב"ם כל תכלית שאינה לשם בישול מותרת, ולרשב"א תכלית לצורך אכילה מיידית מותרת.

גם כאן ניתן לראות שהן הרמב"ם והן הרשב"א נשענים על אותה תשתית: מלאכת טוחן מחייבת מכח היותה מלאכה אמצעית, כלומר שלב בהכנת חומר הגלם של האוכל. ולכן לדעת הרמב"ם המחתיך את הירק דק דק כדי לבשלו חייב מפני שהוא דומה למלאכת הטחינה, המכינה את החיטים ללישה ואחרי כן ליעד שהוא האפייה. באותה מידה לדעת הרשב"א המחתיך ל"הניח לאוצר" חייב בדומה לדין בורר כיוון שכבר נגמר השלב. אך לשתי השיטות המחתיך את הירק דק דק כדי לאוכלו מיד אין כאן כלל מלאכה ומותר, שהרי אין כאן כלל שלב בדרך לייצור.

11. התשובה מובאת גם בבית יוסף סימן שכא (ט-יב), וסימן שכד (ח).

סיכום

בשיעור זה בחנו שש סוגיות פרטיות בעולם המלאכות אותם הצענו לבאר לאור החלוקה בין מלאכות ייעודיות ואמצעיות. בכל ששת הסוגיות הראנו דין ייחודי של אותה המלאכה הנובע מהשאלה האם נעשה כאן שלב בדרך לתוצר והעושה אותה חייב, או שאין כאן שלב אמצעי ומותר לכתחילה לעשות את המלאכה. את דין זומר וצריך לעצים ביארנו לפי שיטת הראשונים שדין זה איננו תלוי בדין "מלאכה שאינה צריכה לגופה" כיוון שהצורך כאן מגדיר את המלאכה כשלב, ובהעדרו אין כאן מלאכה כלל. באותו אופן ראינו שחרישה בקרקע שאינה מאפשרת זריעה איננה שלב ולכן גם איננה מלאכה. וכן במלאכת מעמר, עשיית ערמה שלא במקום הגידול איננה דומה כלל לשלב העימור בשדה ולכן היא מותרת. באותו אופן הסברנו שזורה בורר ומרקד נמנו בנפרד כיוון שהן שלבים שונים בסידורא דפת. גם במלאכת בורר הצענו לקרוא את הדעות השונות של האמוראים בתור מחלוקת מתי הברירה נחשבת למלאכה כיוון שמדובר בשלב בתהליך הייצור, ומתי הברירה מותרת כיוון שהיא איננה שלב בתהליך. וכן הצענו לבאר את מחלוקת הראשונים בהבנת היחס שבין איסור חיתוך סילקא לעומת חיתוך ירקות המותר.

